

JOANNA KUŹMICKA-SULIKOWSKA

Uniwersytet Wrocławski

Osobowość prawna Kościołów i innych związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej

Opracowania dotyczące problematyki osobowości prawnej w literaturze prawa cywilnego cechują różnorodne próby systematyzacji wyróżnianych typów osób prawnych, przy czym najczęściej przyjmowanymi kryteriami wyodrębnienia poszczególnych ich rodzajów są: charakter uczestnictwa osób fizycznych w ramach struktur organizacyjnych osób prawnych albo też wyodrębnienie majątkowe i specyficzne powiązania strukturalne z innym podmiotem, na przykład z państwem. Ze względu na pierwsze kryterium wyróżnia się osoby prawne typu korporacyjnego i fundacyjnego (zakładowego). W przypadku korporacyjnych osób prawnych osoby fizyczne określane jako członkowie takiej osoby prawnej tworzą jej majątek przez opłacanie składek członkowskich bądź też wnoszenie udziałów, uczestnicząc jednocześnie w procesach decyzyjnych na mocy uprawnień, jakie im przysługują w zakresie spraw organizacyjnych. Natomiast osoby prawne o charakterze fundacyjnym znamionuje inicjowanie ich bytu przez podmiot założycielski (zwany również fundatorem), kreujący daną osobę prawną przez przyznanie jej określonego majątku, określenie struktur organizacyjnych, a także celów, jakim powinna służyć jej działalność. Dywersyfikację omawianych podmiotów w stosunku do korporacyjnych osób prawnych pogłębia to, że szczególne znaczenie ma tu substrat majątkowy, a nie występuje składnik osobowy w postaci członków¹. Drugie kryterium prowadzi zazwyczaj do wyodrębniania państwowych i samorządowych osób prawnych², a także i innych, niekiedy ze szczególnym wyróżnieniem lub szerszym

¹ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 197–198; J. Frąckowiak, [w:] *System Prawa Prywatnego, Prawo cywilne – część ogólna*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 1070–1074; B. Ziemianin, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 1999, s. 124–125; E. Nowacka, *Elementy prawa cywilnego*, Kraków 1999, s. 44.

² Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 190–197.

omówieniem niektórych z nich, na przykład spółdzielni³. Rzadziej spotkać można inne kryteria kategoryzacji osób prawnych, między innymi podległość określonym dziedzinom prawa (pozwalającą na wyróżnienie osób prawnych prawa publicznego i prywatnego⁴), określony przedmiot działania (na podstawie którego dzieli się osoby prawne na gospodarcze i niegospodarcze) czy też zasięg terytorialny ich działania (stanowiący kryterium wyodrębnienia krajowych i zagranicznych osób prawnych)⁵.

W ramach wszystkich tych wyróżnianych w doktrynie prawa cywilnego kategorii kościoły i inne związki wyznaniowe⁶ będące osobami prawnymi, a także ich jednostki organizacyjne wyposażone w przymiot osobowości prawnej⁷ wyróżniane są niezwykle rzadko⁸, a jeśli już, to ich omówienie jest zdawkowe. Postępowanie takie wydaje się niesłuszne, zważywszy na ilość i częstotliwość ich występowania zarówno w obrocie publicznym, jak i prywatnoprawnym. Dlatego też zagadnienie to zostanie szerzej omówione w niniejszym artykule. Poza obszarem zainteresowania pozostaną natomiast pozostałe kwestie wspólne dla wszystkich typów osób prawnych i niebudzące zazwyczaj kontrowersji w literaturze przedmiotu, takie jak ich zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych, posiadanie siedziby czy działanie za pośrednictwem organów⁹.

³ S. Dmowski, [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, Warszawa 2006, s. 128–132. Katalog omawiany przez niektórych autorów jest niekiedy bardzo szeroki np. przez S. Grzybowskiego (S. Grzybowski, *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1985, s. 188–193).

⁴ B. Ziemianin, *Prawo cywilne...*, s. 130.

⁵ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 213.

⁶ Przez związek wyznaniowy rozumie się powszechnie specyficzny typ zorganizowanej społeczności ludzkiej, mający określony ustrój wewnętrzny, zdolny do wytworzenia organów władzy, które spełniają funkcje wewnętrzne i reprezentują związek na zewnątrz oraz uprawnione są do określania praw i obowiązków swoich członków, przy czym celem takiego związku jest zapewnienie jego wyznawcom możliwości zaspokajania ich potrzeb religijnych (M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 13), czy też ogólniej – wspólnotę religijną założoną w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadającą własny ustrój, doktrynę i obrzędy kulturowe (H. Misztal, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanis, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 3).

⁷ W dalszej części artykułu określane będą one skrótowo mianem kościelnych lub wyznaniowych osób prawnych.

⁸ *Expressis verbis* wyznaniowe osoby prawne wyróżnia A. Wolter, który przy zastosowaniu kryterium powiązania osób prawnych z nosicielami władzy, to jest z państwem i jednostkami samorządu terytorialnego oraz z kościołami pojmowanymi jako instytucje sprawujące zwierzchnictwo w sferze wyznaniowej, wydzielił osoby prawne państwowe, samorządowe oraz wyznaniowe (A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *op. cit.*, s. 213). Podmioty te w odrębną kategorię grupuje też J. Frąckowiak, nazywając je zbiorczo kościelnymi osobami prawnymi; autor ten dostrzega cechy zbliżające je do publicznych osób prawnych, jednak klasyfikuje je osobno ze względu na sposób ich tworzenia oraz fakt, że kościoły i związki wyznaniowe są organizacjami autonomicznymi w stosunku do państwa (J. Frąckowiak, [w:] *System...*, s. 1069).

⁹ Jak się bowiem wydaje, teoria organów aktualnie już bezsprzecznie dominuje wśród przedstawicieli doktryny, wypierając teorię: organiczną reprezentowaną przez G. Gierke'go (z której się

Zasadnicze rozważania wypada rozpocząć od kilku uwag natury historycznej. Kwestia osobowości prawnej kościołów i związków wyznaniowych pojawiła się już w prawie rzymskim. Rodzący się w późnej starożytności Kościół chrześcijański od zarania swych dziejów pojmował siebie jako „zbiorowość będącą jednością” i uznawał się za podmiot praw. Dążenia Kościoła w tym zakresie zostały zaakceptowane przez państwo. Pierwszy ślad uznania osobowości prawnej Kościoła odnaleźć można w rzymskim edyktie restytucyjnym z roku 313, w którym uznano *corpus christianorum* za podmiot mogący posiadać nieruchomości. Nie jest wprawdzie do końca jasne, czy za podmiot praw uznawano tu cały Kościół, czy też jego określoną gminę. Niewątpliwe jest jednak, że określoną zbiorowość jednostek zorganizowaną wokół świątyni i związaną wspólną religią traktowano jako pojedynczy podmiot praw i obowiązków¹⁰. Wspomniana wzmianka w edyktie restytucyjnym wskazuje, że od najdawniejszych czasów problem podmiotowości Kościoła (a potem także innych Kościołów i związków wyznaniowych) uważany był za przedmiot podlegający regulacji państwowego prawa cywilnego.

Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na dokładne przedstawienie dziejów regulacji podmiotowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych. Zresztą nie wydaje się to konieczne ani celowe z punktu widzenia tematyki niniejszych rozważań. Przydatne jest tu natomiast pobieżne nakreślenie ewolucji polskich rozwiązań w tym zakresie, poczynając od czasów międzywojennych. Takie spojrzenie wstecz pozwala bowiem na pełniejsze zrozumienie regulacji współczesnych.

W okresie II Rzeczypospolitej pierwsze kompleksowe rozwiązania dotyczące kwestii osobowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych wprowadziła Konstytucja marcowa (z 17 marca 1921 roku)¹¹, której postanowienia w zakresie prawa wyznaniowego uznawano za obowiązujące w całym okresie międzywojennym¹². Art. 113 tej ustawy zasadniczej stanowił, że „każdy związek religijny uznany przez Państwo ma prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa, może samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszów, tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych”. Zastrzegano jednocześnie, iż działalność związku religijnego nie może być sprzeczna z ustawami państwa.

nota bene wywodzi), fikcji C.F. Savigny’ego, praw bezpodmiotowych B. Windscheida, majątku celowego A. Brinza, interesu R. Iheringa czy teorię G. Rümelina ujmującą osobę prawną jako punkt zaczepienia praw i obowiązków (M. Pazdan, *Niektóre konsekwencje teorii organów osoby prawnej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego – Prace Prawnicze 1969, t. 1, s. 202–204).

¹⁰ R. Sobański, *Kościół jako podmiot prawa*, Warszawa 1983, s. 8.

¹¹ Dz.U. Nr 44, poz. 267.

¹² Konstytucja kwietniowa z 1935 roku uchylili wprawdzie w drodze derogacji generalnej przepisy Konstytucji marcowej, jednak na podstawie przepisu art. 81 wyjątkowo pozostawiła w mocy jej art. 99, 109–118 i 120, a wśród nich wszelkie postanowienia regulujące stosunek państwa do Kościołów i związków wyznaniowych.

Koncepcję wyrażoną w art. 113 określano jako koncepcję legalizacyjną, albowiem państwo przyznawało kościołom i związkom wyznaniowym status samodzielnych podmiotów prawa pod warunkiem ich uznania (legalizacji)¹³. Konstytucyjna regulacja, której zrab stanowi wspomniany przepis, została uszczegółowiona w dalszych artykułach. Mianowicie art. 114 stanowił, że „wyznanie rzymskokatolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań” i dodawał, iż „Kościół Rzymskokatolicki rządzi się własnymi prawami, a stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”. Art. 115 określał z kolei status innych Kościołów i głosił, iż „kościół mniejszości religijnych i inne prawnie uznane związki religijne rządzą się same własnymi ustawami, których uznania Państwo nie odmówi, o ile nie zawierają one postanowień sprzecznych z prawem” oraz że „stosunek Państwa do tych Kościołów i wyznań będzie ustalany w drodze ustawowej po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami”.

Mimo „barokowej” konstrukcji przepisów ustawy zasadniczej nie można w świetle praktyki uznać regulacji osobowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych za wystarczająco precyzyjną. Dotyczy to zwłaszcza kwestii kompetencji Kościołów do samookreślenia oraz uprawnień państwa co do regulacji zakresu korzystania przez Kościoły z ich podmiotowości prawnej. W związku z tym pojawiały się liczne spory i rozbieżności w praktyce i doktrynie, związane zwłaszcza ze statusem Kościoła katolickiego, a precyzyjniej – z kwestią stosunku regulacji konstytucyjnych do postanowień konkordatu. W myśl tych ostatnich to prawo kanoniczne określa zakres kościelnej osobowości prawnej oraz podmiotowości poszczególnych jednostek organizacyjnych Kościoła. Problem ten kilkakrotnie podejmował Sąd Najwyższy, stwierdzając, iż prymat w zakresie określenia charakteru i granic osobowości prawnej Kościoła należy przyznać jednak prawu państwowemu. Aby uniknąć dalszych zatargów i sporów, Minister Sprawiedliwości wydał w roku 1926, w porozumieniu ze stroną kościelną (reprezentowaną przez Konferencję Episkopatu Polski), specjalny komunikat, w którym zadeklarował, iż podmioty, którym prawo kanoniczne przyzna osobowość prawną, będą traktowane w zakresie uprawnień majątkowych tak samo jak świeckie osoby prawne. Tym samym państwo niejako uznało kompetencję Kościoła katolickiego w zakresie określania kręgu podmiotów posiadających osobowość prawną, zastrzegając wyraźnie dla siebie swobodę regulacji w zakresie charakteru i kształtu tej osobowości¹⁴. Analogiczną metodę przyjęto także w odniesieniu do innych Kościołów i związków wyznaniowych. Ich uznanie przez państwo powodowało

¹³ J. Demiańczuk, *Uznanie prawne wyznań w świetle Konstytucji*, Państwo i Prawo 1948, z. 9–10, s. 45.

¹⁴ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*, Warszawa 1967, s. 409 i n.

przyznanie osobowości prawnej całym Kościołom oraz ich jednostkom organizacyjnym, wyznaczonym przez te Kościoły. Dodać należy, że instytucja uznania Kościoła (związku wyznaniowego) była zasadniczo martwa, ponieważ pomimo licznych wniosków o uznanie kompetentne w tym zakresie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nie wydało ani jednej pozytywnej decyzji, powołując się najczęściej na brak odpowiednich przepisów proceduralnych¹⁵.

W doktrynie międzywojennej ukształtował się zgodny pogląd, że osobowość prawna Kościołów, której ramy wyznaczała konstytucja, jest związana z przyznaniem im przymiotu związków publicznoprawnych. Co ciekawe, w latach powojennych pogląd ten zakwestionowano, twierdząc, że państwo polskie nigdy podmiotowości publicznoprawnej Kościołom nie przyznało, a jedynie uznało niektóre ich funkcje za mające charakter publicznoprawny¹⁶. Istotnie, przepisy Konstytucji marcowej wprost o publicznoprawnym charakterze podmiotowości Kościołów i związków wyznaniowych nie stanowiły, w odróżnieniu od postanowień innych obowiązujących w tym czasie ustaw zasadniczych, jak na przykład niemiecka Konstytucja Weimarska z 1919 roku. Międzywojenne ustawodawstwo zwykle (a dokładniej rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, gdyż w takiej formie zwykle określano wówczas status prawny Kościołów i związków wyznaniowych) przyznawało *expressis verbis* podmiotowość publicznoprawną jedynie Żydowskiemu Związkowi Religijnemu. W odniesieniu do Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych deklaracji o uznaniu ich publicznoprawnego charakteru ustawy i rozporządzenia nie zawierały¹⁷. Nie zawierał takich stwierdzeń także obowiązujący konkordat (z roku 1925), mimo że analogiczne umowy zawierane przez Stolicę Apostolską z innymi państwami wprost o podmiotowości publicznoprawnej Kościoła stanowiły. Warto wspomnieć, że konkordat ten przyznawał osobowość prawną wszystkim „moralnym” osobom kościelnym i zakonnym, które miały taką osobowość na mocy prawa kanonicznego¹⁸.

Po II wojnie światowej nastąpiły zmiany ustrojowe wiążące się nie tylko z faktyczną derogacją międzywojennych przepisów konstytucyjnych (mimo oficjalnego pozostawienia ich w mocy), lecz także z zerwaniem konkordatu (w drodze uchwały Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r.), którego postanowienia określały relację państwa i Kościoła katolickiego, a pośrednio wyznaczały także, w pewnym sensie, model regulacji w zakresie stosunku państwa do wszelkich uznanych Kościołów i związków wyznaniowych.

Stopniowo państwo ograniczało swobodę Kościołów w kwestii korzystania przez nie z podmiotowości prawnej. Zmiany idące w tym kierunku wprowadzono serią specjalnych aktów prawnych, którą rozpoczął Dekret Rządu z 5 sierpnia

¹⁵ J. Demiańczuk, *op. cit.*, s. 47.

¹⁶ H. Misztal, *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2000, s. 296.

¹⁷ H. Kołodziejek, *Osobowość prawna prawa publicznego Kościoła katolickiego w Polsce*, Państwo i Prawo 1988, z. 6, s.111.

¹⁸ A. Kawalko, H. Witczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 103.

1949 r. wyłączający zakony i stowarzyszenia duchowne z zakresu przedmiotowego prawa o stowarzyszeniach, przez co jedynie tym dwóm rodzajom podmiotów przyznano w sposób wyraźny osobowość prawną w tym okresie¹⁹. Następnie ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego²⁰ oraz ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych²¹ doprowadziły do przejęcia przez państwo administracji nad szkołami i szpitalami kościelnymi oraz do ograniczenia władzy Kościołów nad cmentarzami wyznaniowymi. W proces utrwalania niekorzystnych dla Kościołów i związków wyznaniowych zmian²² włączył się także Sąd Najwyższy, który w uchwale 7 sędziów z dnia 19 grudnia 1959 r.²³ odmówił uznania kościelnych jednostek organizacyjnych za „organizacje społeczne ludu pracującego”, co znacznie utrudniło tym jednostkom nabywanie, zbywanie i zmianę przeznaczenia majątku²⁴. Wspomniane orzeczenie Sądu Najwyższego nawiązywało bezpośrednio do okólnika Urzędu do Spraw Wyznań, który stwierdzał, że majątek niemieckich Kościołów nie przechodził automatycznie na rzecz polskich kościelnych jednostek organizacyjnych, gdyż jednostki te nie miały osobowości prawnej. Taką osobowość mogły dopiero uzyskać w trybie odpowiednich decyzji organów państwowych.

Do początku lat 70. XX w. osobowość prawną miały parafie, diecezje, seminaria duchowne, domy zakonne oraz Katolicki Uniwersytet Lubelski. W tym kierunku szła również praktyka sądowa, która przyznawała określonym kościelnym jednostkom organizacyjnym przymiot zdolności sądowej²⁵ – Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 18 kwietnia 1963 r.²⁶ uznał, że stosownie do obowiązującego w PRL porządku prawnego osobowość prawną mają parafie, diecezje i diecezjalne

¹⁹ J. Dziobek-Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego w prawie polskim w latach 1944–1989*, Roczniki Nauk Prawnych 2000, t. X, z. 2, s. 38 i 60; K. Dembski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w PRL*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1981, z. 3, s. 3.

²⁰ Dz.U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.

²¹ Dz.U. Nr 11, poz. 62 z późn. zm.

²² Na tym tle warto również wskazać, że mimo iż art. 82 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. stanowił: „Zasady stosunku państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określają ustawy”, to jedyną ustawą, która od 1945 r. do 1989 r. regulowała stosunek państwa do Kościoła, była ustawa z 17 maja 1989 r. o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (początkowo w PRL do zmiany nazwy państwa 29 grudnia 1989 r.); warto wskazać, że użycie przez ustawodawcę w przytoczonym przepisie ogólnej nazwy „kościół” budziło wątpliwości co do tego, czy dotyczy on tylko Kościoła katolickiego, czy też – i za tym raczej opowiadano się w literaturze – jako pojęcie pisane małą literą powinno być traktowane jako określenie zbiorcze odnoszące się do wszystkich związków wyznaniowych (szerzej na ten temat: J. Dziobek-Romański, *Zasady uznawania związków religijnych w prawie polskim w latach 1944–1989*, Roczniki Nauk Prawnych 2001, t. XI, z. 1).

²³ OSN 1960, z. II, poz. 33.

²⁴ H. Misztal, *op. cit.*, s. 298–300.

²⁵ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 153.

²⁶ I CR 223/63, OSPiKA 1963 r., nr 1, poz. C6, s. 10; też: Zb. Urz. z 1964 r., poz. 198.

seminaria duchowne Kościoła rzymskokatolickiego²⁷. Z kolei Katolicki Uniwersytet Lubelski, uzyskawszy osobowość prawną na mocy ustawy z dnia 9 czerwca 1938 r.²⁸ i otrzymawszy jej potwierdzenie w ustawie z dnia 5 listopada 1958 r. o szkolnictwie wyższym²⁹, zachował tę osobowość przez cały okres PRL.

W 1971 r., w wyniku wejścia w życie ustawy z dnia 23 kwietnia o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, oddano na własność kościelnych osób prawnych nieruchomości, które znajdowały się w ich faktycznym władaniu oraz uznano osobowość prawną parafii faktycznie funkcjonujących na tzw. ziemiach odzyskanych. W 1981 r. Minister – Kierownik Urzędu do Spraw Wyznań specjalnym pismem uzupełnił katalog uznawanych kościelnych osób prawnych Kościoła katolickiego o Papieskie Wydziały Teologiczne, Akademickie Studium Teologii Katolickiej oraz Konferencję Episkopatu Polski.

²⁷ Co ciekawe, Sąd Najwyższy w uzasadnieniu tego orzeczenia przeprowadził wywód w taki sposób, że wskazał, iż wobec braku przepisów wykonawczych do art. 70 Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. (w którym to przepisie przewidywano, że zasady stosunku państwa do Kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych określa ustawy), przy rozważaniu zagadnienia osobowości prawnej poszczególnych jednostek Kościoła rzymskokatolickiego należy sięgnąć w drodze analogii do przepisów obowiązujących w Polsce Ludowej, które regulują stosunek państwa do innych wyznań. Sąd przywołał tu dekret z 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, ustawę z 14 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, a nawet pismo ókólne Ministra Finansów z 10 sierpnia 1959 r. Stosując analogię z tych przepisów, Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że według obowiązującego w PRL porządku prawnego osobowość prawną mają parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne Kościoła rzymskokatolickiego. Jednak w głosie do wspomnianego orzeczenia S. Grzybowski zauważył, że przecież żaden z przepisów, na które powołał się tu Sąd Najwyższy, nie dotyczy w najmniejszym stopniu zagadnienia osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła, a zwłaszcza że pismo ókólne Ministra Finansów nie może być uznane za podstawę do nadawania jakiegokolwiek podmiotowi osobowości prawnej. Zdaniem glosatora nie było jednak jednocześnie wówczas tak, że porządek prawny nie zawierał żadnych przepisów dotyczących kwestii osobowości prawnej kościelnych jednostek organizacyjnych. S. Grzybowski doszedł do wniosku, że Sąd Najwyższy przyjął niewątpliwie, choć nie dał temu wyrazu *expressis verbis*, iż z chwilą utraty mocy prawnej przez konkordat wszystkie osoby prawne prawa kościelnego utraciły swą osobowość prawną. Autor glosy nie zgodził się jednak z tym poglądem. Wskazał, że kościelne i zakonne osoby prawne istniejące w chwili utraty mocy obowiązującej konkordatu zachowały osobowość prawną, albowiem nowego stanu prawnego nieopartego już na konkordacie i prawie kanonicznym nie można stosować do oceny zdarzeń (wraz z ich skutkami prawnymi) mających miejsce w czasie obowiązywania tegoż konkordatu. Konkludując, glosator stwierdził, że wymienione w omawianym orzeczeniu Sądu Najwyższego parafie, diecezje (archidiecezje) i seminaria duchowne są niewątpliwie osobami prawnymi, ale wyraził przy tym dwa zastrzeżenia, a mianowicie: że zupełnie odmienne jest tego uzasadnienie (co przedstawiono powyżej) oraz że nie są to jedyne kościelne i zakonne osoby prawne (S. Grzybowski, *Glosa do orzeczenia Sądu Najwyższego – Izby Cywilnej z dnia 18 kwietnia 1963 r.*, I CR 223/63, OSPiKA 1965, poz. 6, s. 12–16).

²⁸ Dz.U. Nr 27, poz. 242.

²⁹ Dz.U. Nr 32, poz. 192.

Przemiany końca lat 80. XX w. doprowadziły do stopniowego przywracania Kościołom i związkom wyznaniowym pozycji analogicznej do tej, jaką miały w okresie międzywojennym. 17 maja 1989 r. uchwalono ustawę o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁰, która wspominała (w art. 13 i 14) o osobowości prawnej Kościołów i związków wyznaniowych. W tym samym dniu Sejm przyjął także pierwszą z serii ustaw regulujących szczegółowo stosunek państwa do poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych – ustawę z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej³¹. Ustawa ta zawiera precyzyjną enumerację kościelnych osób prawnych i wyróżnia organy reprezentujące te osoby. Regulację osobowości prawnej Kościoła katolickiego w Polsce uzupełnił konkordat zawarty 28 lipca 1993 r. w tym sensie, że po okresie PRL, w którym po zerwaniu konkordatu z 1925 r. brakowało wyraźnych podstaw prawnych do uznania osobowości prawnej Kościoła katolickiego jako całości, na mocy konkordatu z 1993 r. nastąpiło uznanie tej osobowości *expressis verbis* na nowo³².

Obecnie zasadniczą podstawę prawną funkcjonowania kościelnych osób prawnych odnaleźć można w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.³³, gdzie ustawodawca dał wyraz zasadzie współdziałania państwa i Kościoła dla dobra wspólnego, regulacji wzajemnych stosunków między nimi przez osiąganie porozumienia, a także zasadzie bezstronności organów władzy publicznej w zakresie przekonań religijnych, filozoficznych i światopoglądowych, poszanowania autonomii Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz ich równouprawnienia. Na tym tle jako szczególnie istotna z punktu widzenia rozważanego tematu jawi się konstytucyjna zasada poszanowania wolności sumienia i religii, zarówno w aspekcie indywidualnym, odnoszącym się do gwarancji swobód religijnych (art. 53 Konstytucji), jak i instytucjonalnym³⁴ (kolektywnym³⁵), mającym za przedmiot wzajemne relacje między państwem a związkami religijnymi (co znajduje wyraz w art. 25 Konstytucji)³⁶. Wspomniane indywidualne gwarancje wolności wyznania są określane w doktrynie jako gwarancja

³⁰ Dz.U. Nr 29, poz. 155 z późn. zm.

³¹ Dz.U. Nr 29, poz. 154 z późn. zm.

³² J. Dziobek-Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego...*, s. 59 i 68; tenże, *Zasady uznawania związków religijnych...*, s. 77–78.

³³ Dz.U. Nr 78, poz. 483.

³⁴ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między państwem a Kościołem w III Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 83.

³⁵ J. Szymanek, *Konstytucyjna regulacja stosunków państwo – kościół (ujęcie komparatystyczne)*, *Państwo i Prawo* 2000, nr 4, s. 25.

³⁶ Wolność sumienia i wyznania w aspekcie indywidualnym i kolektywnym wyróżniana jest także w doktrynie prawa międzynarodowego i prawa wspólnotowego (szerzej: M. Pietrzak, *Polskie prawo wyznaniowe wobec standardów prawa Unii Europejskiej*, [w:] *Polska w Unii Europejskiej a stosunki wyznaniowe*, red. C. Janik, Toruń 2005, s. 19).

bezpośrednia, natomiast postanowienia Konstytucji odnoszące się do dopuszczalności i zasad funkcjonowania związków religijnych są uznawane za pośrednie gwarancje omawianej wolności³⁷. Swoboda funkcjonowania Kościołów i innych związków wyznaniowych ma przy tym charakter wtórny w stosunku do swobody religijnej jednostki³⁸, pełniąc wobec niej rolę instrumentalną, stanowi bowiem niejako jej zinstytucjonalizowane odwzorowanie i urealnienie.

Realizacja ostatniej z przedstawionych zasad, w jej ujęciu kolektywnym, oparta jest na zróżnicowanych aktach prawnych, które razem tworzą regulację skomplikowaną i niejedolitą.

Przede wszystkim zwraca uwagę specyficzne uregulowanie sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce, którego funkcjonowanie jako osoby prawnej opiera się nie tylko – jak w przypadku kilkunastu innych Kościołów – na ustawie, w tym przypadku z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, ale również, co znamienne, na umowie międzynarodowej – konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską w dniu 28 lipca 1993 r.³⁹ Oczywiście nie narusza to zasady równości związków wyznaniowych proklamowanej przez Konstytucję, albowiem – jak wskazuje się w literaturze – równość ta powinna być rozumiana przez pryzmat sprawiedliwości redystrybucyjnej, a nie prostego egalitaryzmu⁴⁰. Podobnie Trybunał Konstytucyjny uznaje, oprócz Kościoła katolickiego, także i inne Kościoły i związki wyznaniowe za równouprawnione podmioty prawa, pod warunkiem że występują one jako instytucje zrzeszające obywateli i realizujące ich określone prawa i wolności, takie jak praktykowanie kultu i obrzędów religijnych, prowadzenie działalności duszpasterskiej czy też charytatywnej⁴¹.

Nie zmienia to jednak faktu, że jedynie w przypadku Kościoła katolickiego rozważania prowadzić należy aż w trzech płaszczyznach, a mianowicie: w zakresie osobowości publicznoprawnej Stolicy Apostolskiej, osobowości prawnej Kościoła katolickiego w danym kraju oraz osobowości cywilnoprawnej poszczególnych kościelnych jednostek organizacyjnych. W przypadku pierwszego z wymienionych aspektów podkreślić należy, że żaden inny Kościół czy związek wyznaniowy nie odznacza się tego rodzaju atrybutem osobowości prawnej na arenie prawa międzynarodowego⁴². Ścisłego rozróżnienia wymaga jednak Państwo Wa-

³⁷ E. Waszkiewicz, *Status związku wyznaniowego w demokratycznym porządku prawnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Przegląd Prawa i Administracji 2002, t. XLIX, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 134–135.

³⁸ J. Szymanek, *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2005, t. 8, s. 7 i 9–10.

³⁹ Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

⁴⁰ J. Szymanek, *Klauzule wyznaniowe...*, s. 22–23.

⁴¹ Z uzasadnienia uchwały Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 czerwca 1992 r., W 11/91, OTK 1992, cz. I, s. 234.

⁴² H. Misztal, *Prawo...*, s. 296; tak też H. Kołodziejek, *Osobowość prawna...*, s. 112–113.

tykańskie i Stolica Apostolska, niesłusznie niejednokrotnie ze sobą utożsamiane, podczas gdy pierwszy z tych podmiotów ewidentnie służy realizacji celów doczesnych, drugi zaś duchowych. W literaturze uznaje się przede wszystkim, że Państwo Watykańskie wyposażone jest w atrybut suwerenności terytorialnej, podczas gdy Stolica Apostolska – suwerenności personalnej, ponieważ ta ostatnia dotyczy wiernych Kościoła katolickiego mieszkających w różnych państwach⁴³. Państwo Watykańskie bowiem, wyodrębnione na podstawie Paktów Laterańskich z 11 lutego 1929 r., stanowi monarchię elekcyjną z rządami w formie władzy absolutnej Biskupa Rzymskiego⁴⁴, posiadającą wyodrębnione terytorium, zorganizowaną administrację i służby publiczne, zawierającą umowy międzynarodowe we własnym imieniu jako odrębny od Stolicy Apostolskiej podmiot prawa międzynarodowego. Ta ostatnia z kolei jest tworem pozbawionym terytorium, wyposażonym w powszechnie uznawane kompetencje do działania na forum międzynarodowym przez zawieranie umów międzynarodowych, przynależność do organizacji międzynarodowych oraz czynne i bierne prawo legacji⁴⁵. W ramach pierwszej z wymienionych kompetencji Stolica Apostolska zawarła z Rzeczypospolitą Polską wspomniany konkordat, który stanowi podstawę do uznania osobowości prawnej w dwóch pozostałych płaszczyznach, a mianowicie Kościoła katolickiego w Polsce jako całości, a także poszczególnych kościelnych jednostek organizacyjnych.

Zgodnie bowiem z art. 4 ust. 1 konkordatu Rzeczypospolita Polska uznaje osobowość prawną Kościoła katolickiego. W literaturze przedmiotu uznaje się, że regulacja ta ma za przedmiot uznanie osobowości Kościoła katolickiego w Polsce, rozumianego jako społeczność religijna funkcjonująca w granicach państwa polskiego, a nie osobowości Stolicy Apostolskiej⁴⁶. Ponadto wskazuje się, że uznanie to dotyczy osobowości publicznoprawnej Kościoła katolickiego w Polsce jako całości, jednak już Konferencja Episkopatu Polski, za pośrednictwem której on działa, pełni zarówno funkcje cywilnoprawne (na przykład zawiera umowy dotyczące kwestii majątkowych Kościoła), jak i publicznoprawne (zawierając umowy z władzami w zakresie spraw publicznych)⁴⁷.

Z kolei w odniesieniu do osób prawnych Kościoła katolickiego art. 6 ust. 1 konkordatu stanowi, że tworzenie właściwych Kościołowi struktur należy do kompetencji władzy kościelnej, co dotyczy zwłaszcza erygowania, zmieniania i znoszenia prowincji kościelnych, archidiecezji, diecezji, ordynariatu polowego, administratur apostolskich, prałatur personalnych i terytorialnych, opactw terytorialnych, parafii, instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apo-

⁴³ J. Dziobek-Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego...*, s. 42–43.

⁴⁴ M. Zubik, *Rozwiązania ustrojowe Państwa Watykańskiego*, Państwo i Prawo 2004, z. 4, s. 85.

⁴⁵ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 100; A. Mezglewski, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 123.

⁴⁶ J. Krukowski, *Polskie prawo...*, s. 102.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 103.

stolskiego oraz innych kościelnych osób prawnych. Regulację tę uzupełnia art. 4 ust. 2 konkordatu, w myśl którego Rzeczypospolita Polska uznaje osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych, terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego, przy czym władza kościelna dokonuje stosownego powiadomienia kompetentnych organów państwowych. Konkordat odwołuje się zatem *expressis verbis* do regulacji prawa kanonicznego w tym zakresie. To ostatnie przewiduje kilka specyficznych rozwiązań. Przede wszystkim, zgodnie z kanonem 113 Kościoła katolickiego i Stolica Apostolska są osobami moralnymi z samego ustanowienia Bożego (co odczytywane jest w ten sposób, że nie zawdzięczają swojej podmiotowości ustanowieniu przez żadną władzę ludzką⁴⁸), a w Kościele, prócz osób fizycznych, działają także osoby prawne, będące podmiotami praw i obowiązków prawa kanonicznego, odpowiadających ich charakterowi. Prawo kanoniczne uznaje dwie drogi uzyskiwania przez określone podmioty atrybutu osobowości prawnej: albo przez ustanowienie ich na mocy przepisu prawa, albo też w drodze dekretu wydanego przez kompetentną władzę. Charakterystyczna jest obecna w omawianych przepisach definicja osób prawnych, którymi mogą być w Kościele nie tylko zespoły osób (co najmniej trzech), lecz także zespoły rzeczy (kan. 115) określane jako fundacje autonomiczne, a składające się z dóbr lub rzeczy duchowych lub materialnych, którymi zarządza jedna lub kilka osób fizycznych bądź też kolegium. Prócz tego wyróżniane są także wyraźnie publiczne i prywatne osoby prawne, przy czym kryterium ich wyodrębnienia jest to, że te pierwsze mają na celu wykonywanie w imieniu Kościoła w określonym zakresie zleconych im zadań dla dobra publicznego. Znamienne jest również to, że kościelne osoby prawne powinny być tworzone w celach odpowiadających misji Kościoła, to jest realizacji idei pobożności, apostołatu lub miłości. Specyficzne jest także w prawie kanonicznym określenie zakończenia bytu osoby prawnej, która co prawda zgodnie z założeniem kan. 120 trwa nieprzerwanie, wygasa jednak w momencie zniesienia jej przez kompetentną władzę albo też na skutek niedziałania przez sto lat. Oprócz tego byt prywatnych osób prawnych wygasa także wówczas, gdy ulegają one rozwiązaniu zgodnie z postanowieniami statutów albo gdy w opinii kompetentnej władzy wygasła sama fundacja.

Widoczna *prima facie* odmienność regulacji prawa „świeckiego” i prawa kanonicznego implikuje wiele poważnych problemów interpretacyjnych. Dla przykładu można wskazać art. 4 ust. 2 konkordatu, w myśl którego Rzeczypospolita Polska uznaje osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Na gruncie tego przepisu W. Chmiel, rozważając status prawny parafii, wyraził wątpliwość, czy jej osobowość prawna wynika z prawa kano-

⁴⁸ R. Sobański, *Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny*, Państwo i Prawo 1999, z. 6, s. 14.

nicznego, czy też z art. 7 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Ostatecznie doszedł on do wniosku, że na gruncie polskiego systemu prawa należy przyjąć, że chociaż osobowość prawna parafii jest zależna od prawa kanonicznego, to jednak wynika ze wspomnianego przepisu przytaczanej ustawy o stosunku państwa do Kościoła, argumentując swoje stanowisko tym, że skoro w Polsce na podstawie art. 33 k.c. za wiążącą uznaje się normatywną metodę regulowania osobowości prawnej, to zawsze należy wskazać konkretną normę prawną prawa państwowego, która *expressis verbis* przyznaje osobowość prawną danej jednostce organizacyjnej⁴⁹. Równolegle pojawił się pogląd, że uzyskanie osobowości prawnej przez terytorialne i personalne kościelne jednostki organizacyjne jest możliwe na mocy prawa kanonicznego, natomiast powszechnie obowiązujące prawo polskie stanowi podstawę do uznania nabytej już osobowości⁵⁰.

Z tym ostatnim poglądem zgadza się G. Radecki, wskazując, że wspomniany art. 4 ust. 2 konkordatu albo należy uznać za wyjątek od przyjętej w art. 33 k.c. normatywnej regulacji osobowości prawnej, albo też poddać zawarty w tym artykule zwrot „przepisy szczególne” wykładni rozszerzającej, obejmując nim również przepisy prawa kanonicznego⁵¹. Ze względu na to, że w prawie kanonicznym nie ma miejsca wyliczenie podmiotów wyposażonych w przymiot osobowości prawnej, a także że sama konstrukcja tej osobowości – jak wskazano – jest odmienna niż w prawie polskim, autor wyróżnił uzyskanie osobowości prawnej przez kościelną jednostkę organizacyjną na gruncie prawa kościelnego (gdzie na podstawie kan. 114 następuje to z mocy przepisu prawa lub w drodze nadania dekretem władzy) od uzyskania osobowości prawnej na obszarze prawa polskiego (gdzie następuje to zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji państwowej o ich utworzeniu przez władzę kościelną)⁵². Tożsame stanowisko z ostatnio przedstawionym w tej sprawie zajmuje również R. Szytk⁵³.

Warto podkreślić, że wszystkie wskazane autonomiczne regulacje prawa kanonicznego Kościoła wywodzi z założenia, iż tylko on może określać swoją strukturę wewnętrzną, sposób działania i hierarchię organów, a także wyznaczać sobie cele i sposoby ich realizacji. Korelatem tego założenia jest przyznawana przez prawo państwowe wolność działania wspólnot religijnych i związków wyznaniowych, wywodzona, jak wspomniano, z przysługującej jednostce wolności sumie-

⁴⁹ W. Chmiel, *Obrót nieruchomościami przez parafię rzymskokatolicką*, Rejent 2000, nr 6, s. 15.

⁵⁰ J. Krukowski, K. Warchałowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 109–112.

⁵¹ G. Radecki, *Organy osób prawnych Kościoła katolickiego w Polsce (na styku prawa kanonicznego i prawa cywilnego)*, Rejent 2003, nr 7–8, s. 133–134.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ R. Szytk, *Kościół i związki wyznaniowe jako podmioty czynności prawnych w praktyce notarialnej*, Rejent 2005, nr 1, s. 67.

nia i wyznania. Kościół, co oczywiste, nie postrzega swoich kompetencji w zakresie regulacji swych spraw wewnętrznych jako absolutnej i nieograniczonej, a także bezwzględnie nadrzędnej wobec prawa państwowego. Co więcej, doktryna kościelna zarzuciła długo funkcjonującą w jej ramach koncepcję pośredniej władzy Kościoła w sprawach doczesnych na rzecz poglądu o konieczności nieingerencji w sprawy rządowe⁵⁴. Poczynając od Soboru Watykańskiego II, władze kościelne postrzegają Kościół i państwo jako podmioty wobec siebie niekonkurencyjne, lecz raczej współdziałające dla idei nadrzędnej, jaką jest dobro człowieka⁵⁵. Oczywiście jest bowiem, że specyfika sfer, w których działają te podmioty, implikuje w sposób naturalny rozgraniczenie ich kompetencji władczych. Państwo z natury rzeczy organizuje życie społeczne, zapewnia administrację, służby publiczne, reguluje obrót gospodarczy i sprawuje funkcje o podobnym charakterze, jednak brakuje mu kompetencji w sprawach religijnych, w których powinno zachować neutralność i pozostawić je domenie Kościoła. Zwrócił na to uwagę również papież Jan Paweł II, wyraźnie wskazując, że państwo nie powinno ani bezpośrednio, ani też pośrednio rozciągać swoich kompetencji na sferę przekonań religijnych obywateli. Zakres działania władz państwowych ograniczać się powinien do gwarantowania jednakowego poszanowania w życiu społecznym praw poszczególnych ludzi i ich wspólnot w obszarze wolności religijnej oraz pilnowania porządku publicznego⁵⁶. Kościół musi z kolei akceptować ingerencję władzy publicznej i prawa państwowego w tych sferach, w których funkcjonowanie Kościoła wiąże się z uczestnictwem w obrocie prywatnoprawnym, w którym także kościelne osoby prawne powinny przestrzegać ustalonych przez państwo zasad i reguł. Wspólnota religijna nie tworzy przecież wyalienowanej struktury, lecz funkcjonuje wewnątrz krajowego porządku prawnego⁵⁷. Jeżeli zatem podmioty kościelne chcą uczestniczyć w obrocie prawnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, to są tak samo zobowiązane, jak każdy inny podmiot, do przestrzegania prawa polskiego w zakresie prowadzonej przez siebie działalności⁵⁸. Przykładowo, podejmując działalność gospodarczą są zobowiązane uzyskać wpis do rejestru przedsiębiorców w Krajowym Rejestrze Sądowym⁵⁹.

Ze wspomnianej zasady wzajemnego poszanowania kompetencji wynika uznanie przez Kościół potrzeby formalnego uregulowania przez państwo tych kwestii, które wiążą się z funkcjonowaniem Kościoła i jego jednostek organizacyj-

⁵⁴ P. Borecki, *Koncepcja relacji Kościoła i państwa w nauczaniu społecznym Jana Pawła II*, Państwo i Prawo 2005, z. 7, s. 7

⁵⁵ R. Sobański, *Prawo kanoniczne...*, s. 6; J. Szymanek, *Klauzule wyznaniowe...*, s. 28–29.

⁵⁶ Papież Jan Paweł II, *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, L'Ossevatore Romano 1988, nr 1, s. 3.

⁵⁷ R. Sobański, *Prawo kanoniczne...*, s. 4–6.

⁵⁸ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków...*, s. 96.

⁵⁹ R. Skubisz, M. Trzebiatowski, *Kościelne osoby prawne jako przedsiębiorcy rejestrowi (na przykładzie osób prawnych Kościoła katolickiego)*, Przegląd Prawa Handlowego 2002, nr 9, s. 16–21.

nych w sprawach świeckich, w tym na przykład gospodarczych czy majątkowych. Uczyniono to w drodze wzmiankowanej już wcześniej ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej odnoszącej się między innymi do takich kwestii, jak: organizacje kościelne, katolickie i stowarzyszenia katolików, działalność charytatywno-opiekuńcza Kościoła, sprawy majątkowe Kościoła, nauczanie religii, prowadzenie działalności duszpasterskiej oraz – co szczególnie istotne z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu – osoby prawne Kościoła i ich organy. Podkreślić należy przede wszystkim, że ustawa przyznaje osobowość prawną na dwa sposoby – albo wprost wymienia oznaczone indywidualnie podmioty, albo też równoległe niejako dokonuje rodzajowej enumeracji podmiotów, którym przymiot ten przyznaje. Ponadto ustawa dzieli kościelne osoby prawne na ogólnopolskie, terytorialne, personalne oraz uczelnie wyższe. Do pierwszej z tych kategorii zalicza Konferencję Episkopatu Polski, wskazując jej organy – Prezydium, Radę Główną i Sekretariat. Druga grupa obejmuje metropolie, archidiecezje, diecezje, administratury apostolskie i parafie. Kategoria personalnych osób prawnych obejmuje: Ordynariat Polowy, kapituły, parafie personalne, Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych Męskich, Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych Żeńskich, instytuty życia konsekrowanego (instytuty zakonne i świeckie) oraz stowarzyszenia życia apostolskiego, prowincje zakonów, opactwa, klasztory niezależne, domy zakonne, wyższe i niższe seminaria duchowne diecezjalne oraz wyższe i niższe seminaria duchowne zakonne. Dla każdego z wymienionych typów osób prawnych ustawa konsekwentnie określa organy, za których pośrednictwem osoby te mogą działać w obrocie. Regulacja ustawowa nie jest do końca rygorystyczna w tym znaczeniu, że dopuszcza używanie przez organy zakonnych osób prawnych innych nazw niż wymienione w przepisach, jeżeli jest to uzasadnione tradycją. Ponadto przewiduje, że zmiana nazwy czy to poszczególnych osób prawnych, czy też ich grup wymienionych w art. 6–9 ustawy, jeżeli nie pociąga za sobą zmiany ich istoty, to może być dokonana na mocy samych przepisów wewnątrzkościelnych, nie implikując konieczności zmiany tej ustawy z tego powodu. Podkreślić należy, że na styku wspomnianych terytorialnych i personalnych osób prawnych ustawa przewiduje swoistą subkategorię w postaci osób prawnych terytorialno-personalnych, określanych w doktrynie jako mieszane⁶⁰, do których zalicza kościoły rektoralne (rektorały), Caritas Polska, Caritas diecezji i Papieskie Dzieła Misyjne. Do ostatniej z wymienionych kategorii – kościelnych instytucji naukowych – należą: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Papieskie Wydziały Teologiczne w Poznaniu, Wrocławiu i w Warszawie (ten ostatni dzieli się na dwie sekcje: św. Jana Chrzciciela i św. Andrzeja Boboli), Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (obecnie Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pe-

⁶⁰ H. Misztal, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 131.

dagogiczna Ignatianum w Krakowie) oraz kościelne instytucje naukowe i dydaktyczno-naukowe, kanonicznie erygowane. Omawiany przepis stanowi ewidentną konkretyzację art. 15 konkordatu, w którym Rzeczypospolita Polska zagwarantowała Kościołowi katolickiemu prawo do swobodnego zakładania i prowadzenia szkół wyższych, w tym uniwersytetów, wydziałów i wyższych seminariów duchownych oraz instytutów naukowo badawczych. Dokładniej sytuację prawną kościelnych zakładów naukowych statuuje umowa z dnia 1 lipca 1999 r. zawarta między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu Polski dotycząca statusu prawnego szkół wyższych zakładanych i prowadzonych przez Kościół katolicki, w tym uniwersytetów i wyższych seminariów duchownych oraz trybu i zakresu uznawania przez państwo stopni i tytułów nadawanych przez te szkoły wyższe⁶¹.

Wyraźnie wskazać należy, że *de facto* omówione zostały dwa odmienne tryby uznawania osobowości cywilnoprawnej kościelnych jednostek organizacyjnych, mających osobowość kanoniczną. Mianowicie w stosunku osób prawnych o zasięgu ogólnopolskim wskazano obowiązujący co do nich tryb ustawowy (osobowość prawna przyznana zostaje przez zamieszczenie nazwy podmiotu w przepisie rangi ustawowej, który osobowość taką nadaje), natomiast co do pozostałych wymienionych kategorii kościelnych podmiotów prawa przewidziany został tryb administracyjny, w którym nie wystarcza samo wzmiankowanie w ustawie, lecz konieczne jest także powiadomienie właściwego organu administracji państwowej o ich utworzeniu przez władzę kościelną (jeżeli ratyfikowane umowy międzynarodowe nie stanowią inaczej) i dopiero z tą chwilą następuje nabycie przez te podmioty osobowości prawnej. Właściwym organem, który należy powiadomić, jest w przypadku podmiotów wyliczonych w ustawie⁶² minister właściwy do spraw wyznań religijnych (obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji), a w pozostałych przypadkach wojewoda. Co ciekawe, powiadomienie wraz ze znajdującym się na nim potwierdzeniem odbioru stanowi w myśl art. 13 ust. 5 wspomnianej wyżej ustawy dowód uzyskania osobowości prawnej. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że powiadomienie takie wraz z potwierdzeniem odbioru może być uznane za dokument urzędowy w rozumieniu art. 244 k.p.c., stwierdzający okoliczność uzyskania przez określony podmiot osobowości prawnej⁶³. Przyjmuje się jednak, że jest to regulacja wyjątkowa, nie-dopuszczająca wykładni rozszerzającej (zgodnie z paremią *exceptiones non sunt extentendae*) w tym sensie, że analogicznego skutku dowodowego nie wywołuje powiadomienie (choćby z potwierdzeniem odbioru), o którym mowa w art. 14 ustawy, to jest dotyczące informowania właściwego organu administracji pań-

⁶¹ Dz.U. Nr 63, poz. 727.

⁶² Dotyczy to metropolii, archidiecezji, diecezji, administratur apostolskich, Caritas Polska, Caritas diecezji, Ordynariatu Polowego, instytutów życia konsekrowanego (zakonnych i świeckich), stowarzyszeń życia apostolskiego, prowincji zakonów oraz kościelnych instytutów naukowych i dydaktyczno-naukowych kanonicznie erygowanych.

⁶³ W. Chmiel, *Obrót nieruchomościami przez parafie...*, s. 20–21.

stwowej przez władzę kościelną o fakcie powołania i odwołania osoby sprawującej funkcje organu określonej osoby prawnej. Art. 14 nie przewiduje bowiem takich skutków prawnych, jak wspomniany art. 13 ust. 5, i dlatego też właściwym dokumentem urzędowym w ujęciu art. 244 k.p.c., stwierdzającym uprawnienie danej osoby fizycznej do reprezentowania określonej kościelnej osoby prawnej, nie jest wspomniane powiadomienie wraz z potwierdzeniem odbioru, lecz wymagane jest w tym celu przedstawienie innego dokumentu w postaci odrębnego zaświadczenia wystawionego odpowiednio – przez wojewodę lub ministra właściwego do spraw wyznań religijnych⁶⁴.

Ustawa o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej przewiduje także trzeci tryb uznawania osobowości cywilnoprawnej, a mianowicie uznanie w drodze rozporządzenia wydanego przez ministra – Kierownika Urzędu do Spraw Wyznań, które obowiązuje w stosunku do kościelnych jednostek organizacyjnych nie wymienionych w art. 6–9 ustawy. W tym samym trybie osobowość prawną mogą nabywać także organizacje kościelne, które zdefiniowane są w art. 34 jako organizacje zrzeszające osoby należące do Kościoła, erygowane przez biskupa diecezjalnego lub w ramach statutów zakonnych przez wyższego przełożonego zakonnego, a w odniesieniu do organizacji o zasięgu ponaddiecezjalnym – przez Konferencję Episkopatu Polski.

Wspomnieć można także o mających już wymiar wyłącznie historyczny przepisach intertemporalnych, regulujących kwestię osobowości prawnej tych podmiotów, które w dniu wejścia w życie ustawy przymiot osób prawnych już miały. Podmioty te zachowały osobowość prawną, jeżeli zostały wymienione w ostatnim wydanym drukiem przez diecezję lub archidiecezję przed wejściem w życie ustawy wykazie jednostek kościelnych i duchowieństwa, czyli w schematyzmie diecezjalnym lub w ankiecie statystycznej zakonu bądź prowincji zakonnej złożonej według stanu na dzień 31 grudnia 1988 r. Urzędowi do Spraw Wyznań albo też w decyzjach o niezgłoszeniu zastrzeżeń przeciwko utworzeniu parafii wydanych na podstawie art. 1 i 2 dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych⁶⁵. Jeżeli zaś osoba prawna nie była wymieniona w tych dokumentach, to wystarczyło, że władza kościelna nadesłała odpowiedni wykaz ją obejmujący organowi administracji państwowej w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy.

Ponadto już poza obrębem ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej w literaturze przedmiotu wyróżnia się jeszcze jeden tryb nabywania osobowości prawnej przez kościelne jednostki organizacyjne – tryb rejestracji sądowej⁶⁶. Przyjmuje się, że możliwość taką w spo-

⁶⁴ *Ibidem*. Tak też: G. Radecki (G. Radecki, *Organy osób prawnych...*, s. 137–138).

⁶⁵ Dz.U. z 1957 r. Nr 1, poz. 6.

⁶⁶ H. Misztal, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo...*, s. 137–138; J. Krukowski, *Polskie...*, s. 107.

sób generalny dopuszcza art. 4 ust. 3 konkordatu, który stanowi, że także inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie prawa polskiego. Te „inne” instytucje kościelne, o których mowa w tym przepisie, to takie kościelne jednostki organizacyjne, które nie są ani Kościołem katolickim rozumianym jako całość, ani też nie są kościelnymi osobami prawnymi terytorialnymi lub personalnymi, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Chodzi o fundacje kościelne oraz o stowarzyszenia. Tworzenie fundacji kościelnych dopuszcza *expressis verbis* już sam konkordat w art. 26, gdzie stanowi się, że kościelne osoby prawne mogą zakładać fundacje, do których stosuje się prawo polskie. Analogiczny przepis można odnaleźć także w art. 58 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, z którego wynika, że podstawą prawną funkcjonowania fundacji kościelnych są przepisy prawa o fundacjach⁶⁷, jednak z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w szczegółowych postanowieniach ustawy. Specyfika fundacji kościelnych polega na tym, że funkcjonują tu równoległe dwa tryby nadzoru – państwowy i kościelny, sprawowane przez kościelną osobę prawną, która jest fundatorem, albo też przez tę, która została wskazana w statucie fundacji. Stwierdzenie nieprawidłowości w zarządzaniu fundacją przez właściwy organ państwowy skutkuje obligatoryjnym uprzednim zwróceniem się przez niego do kościelnej osoby prawnej sprawującej nadzór nad fundacją i wyznaczeniem jej terminu wynoszącego co najmniej trzy miesiące na spowodowanie usunięcia nieprawidłowości. Dopiero w przypadku bezskuteczności takiego postępowania wstępnego dopuszczalne jest zastosowanie środków przewidzianych w ogólnych przepisach dotyczących fundacji. Ponadto przewidziano, że w razie powołania zarządu przymusowego na podstawie przepisów o fundacjach zarząd ten będzie sprawować kościelna osoba prawna wyznaczona przez Prezydium Konferencji Episkopatu Polski. Ostatnią charakterystyczną zastrzeżoną obocznością regulacji prawnej jest to, że w przypadku likwidacji fundacji kościelnej, jeżeli jej statut nie stanowi inaczej, jej majątek, który znajduje się w kraju, przechodzi na nadrzędną kościelną osobę prawną, a jeżeli taka osoba nie istnieje lub nie działa w Polsce, to majątek ten przechodzi na Konferencję Episkopatu Polski lub Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych. W przypadku zaś majątku fundacji kościelnej znajdującej się za granicą, to o jego przeznaczeniu decyduje Konferencja Episkopatu Polski lub wyższy przełożony zakonny.

Wspomniany tryb sądowy stosuje się także do stowarzyszeń, jednak ustawa zastrzega, że prawa o stowarzyszeniach nie stosuje się do scharakteryzowanych już organizacji kościelnych, lecz jedynie do organizacji katolickich, którymi w myśl art. 35 ust. 1 są organizacje założone za aprobatą władzy kościelnej, która zatwierdza im kapelana lub asystenta kościelnego, i działające w łączności z hierarchią kościelną, a mające zwłaszcza na celu działalność społeczno-kulturalną, oświa-

⁶⁷ Ustawa z 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 1991 r. Nr 46, poz. 203 z późn. zm.).

towo-wychowawczą i charytatywno-opiekuńczą, oczywiście zgodną z nauką Kościoła. Do takich właśnie organizacji zastosowanie znajdują przepisy prawa o stowarzyszeniach, z tym jednak zastrzeżeniem, że władza kościelna może cofnąć swoją aprobatę dla takiej organizacji, a wystąpienie do sądu z wnioskiem o rozwiązanie stowarzyszenia wymaga uzgodnienia Komisji Wspólnej Rządu i Konferencji Episkopatu Polski. Ponadto, na wypadek likwidacji, do majątku pozostałego po organizacji katolickiej stosuje się odpowiednio przepisy o majątku likwidowanych kościelnych osób prawnych, chyba że kwestię tę inaczej uregulowano w statucie.

Oczywiście regulacja osobowości prawnej Kościoła katolickiego jest najbardziej rozbudowana. Innym Kościołom i związkom wyznaniowym ustawodawca poświęcił zdecydowanie mniej miejsca. Niemniej jednak ich status można, z zachowaniem wszelkich proporcji, uznać za analogiczny do statusu największego z polskich Kościołów.

Generalną regulację prawną określającą status tych innych Kościołów i związków wyznaniowych zawiera wzmiankowana już ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która w kwestii regulacji powstawania i funkcjonowania wyznaniowych osób prawnych odsyła do poszczególnych ustaw indywidualnych odnoszących się do stosunków między państwem a Kościołami, a w przypadku tych związków wyznaniowych, co do których nie zostały wydane odrębne ustawy, odwołuje się do prawa wewnętrznego lub statutów.

Do pierwszej z wymienionych grup, to jest Kościołów i związków wyznaniowych mających status prawny uregulowany ustawowo, zalicza się: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (ustawa z dnia 4 lipca 1991 r.⁶⁸), Kościół Ewangelicko-Augsburski (ustawa z dnia 13 maja 1994 r.⁶⁹), Kościół Ewangelicko-Reformowany (ustawa z 13 maja 1994 r.⁷⁰), Kościół Ewangelicko-Metodystyczny (ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r.⁷¹), Kościół Chrześcijan Baptystów (ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r.⁷²), Kościół Zielonoświątkowy (ustawa z dnia 20 lutego 1997 r.⁷³), Kościół Adwentystów Dnia Siódmego (ustawa z 30 czerwca 1995 r.⁷⁴), Kościół Polskokatolicki (ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r.⁷⁵), Kościół Katolicki Mariawitów (ustawa z dnia 20 lutego 1997 r.⁷⁶), Kościół Starokatolicki Mariawitów (ustawa z dnia 20 lutego 1997 r.⁷⁷), Gminy Wyznaniowe Żydowskie (ustawa z dnia 20 lutego 1997 r.⁷⁸), Wschodni Kościół Staroobrzędowy (rozpo-

⁶⁸ Dz.U. Nr 66, poz. 287 z późn. zm.

⁶⁹ Dz.U. Nr 73, poz. 323 z późn. zm.

⁷⁰ Dz.U. Nr 73, poz. 324 z późn. zm.

⁷¹ Dz.U. Nr 97, poz. 479 z późn. zm.

⁷² Dz.U. Nr 97, poz. 480 z późn. zm.

⁷³ Dz.U. Nr 41, poz. 254 z późn. zm.

⁷⁴ Dz.U. Nr 97, poz. 481 z późn. zm.

⁷⁵ Dz.U. Nr 97, poz. 482 z późn. zm.

⁷⁶ Dz.U. Nr 41, poz. 252 z późn. zm.

⁷⁷ Dz.U. Nr 41, poz. 253 z późn. zm.

⁷⁸ Dz.U. Nr 41, poz. 251 z późn. zm.

rządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.⁷⁹), Muzułmański Związek Religijny (ustawa z 21 kwietnia 1936 r.⁸⁰) oraz Karaimski Związek Religijny (ustawa z 21 kwietnia 1936 r.⁸¹)⁸².

We wszystkich wymienionych ustawach zastosowano podobny model w zakresie regulacji osobowości prawnej samych Kościołów i związków wyznaniowych oraz ich jednostek organizacyjnych. Kościoły i te ich jednostki organizacyjne, które rodzajowo wymienione są w ustawach, a istniejące w dniu wejścia w życie ustawy, uzyskały osobowość prawną z mocy prawa. Nowo tworzone podmioty należące do katalogu osób prawnych wymienionych w określonej ustawie nabywają osobowość prawną z chwilą powiadomienia o ich utworzeniu właściwego organu administracji rządowej przez władzę kościelną. Takim właściwym organem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych albo wojewoda. Wynika z tego wyraźnie, że tym Kościołom i związkom wyznaniowym przyznano pełną samodzielność w zakresie tworzenia, przekształcania i likwidacji jednostek organizacyjnych wyposażonych w osobowość prawną, z zastrzeżeniem jedynie po stronie władz kościelnych wspomnianego obowiązku informacyjnego⁸³. Obrazuje to szerszą tendencję, mającą swe początki w przemianach 1989 r., w której ramach diametralnemu przeobrażeniu uległ system reglamentacji kreowania wyznaniowych osób prawnych przez zastąpienie obowiązującego wcześniej systemu koncesyjnego systemem deklaracyjno-informacyjnym⁸⁴. Podobnie jak w przypadku Kościoła katolickiego, dowodem uzyskania osobowości prawnej przez określoną jednostkę organizacyjną innych Kościołów jest odpis powiadomienia o fakcie jej utworzenia właściwego organu administracji rządowej wraz z umieszczonym na nim potwierdzeniem odbioru. Ponadto wskazać należy, że jednostki organizacyjne danego Kościoła, nie wymienione *expressis verbis* w określonej ustawie indywidualnej, mogą uzyskać osobowość prawną w drodze rozporządzenia wydanego przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych na wniosek odpowiedniej władzy kościelnej, na przykład Świętego Soboru Biskupów w przypadku Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Konsystorza w ramach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego czy Rady Synodalnej co do Kościoła Polskokatolickiego. Również w przypadku wszystkich tych Kościołów obowiązują więc zarówno ustawowy, jak i administracyjny tryb nabywania osobowości praw-

⁷⁹ Dz.U. Nr 38, poz. 363 z późn. zm.

⁸⁰ Dz.U. Nr 30, poz. 240 z późn. zm.

⁸¹ Dz.U. Nr 30, poz. 241 z późn. zm.

⁸² Szczegółowo zarys sytuacji prawnej tych Kościołów i związków religijnych w ujęciu historycznym przedstawił J. Dziobek-Romański (J. Dziobek-Romański, *Uznanie niekatolickich kościołów chrześcijańskich o ustawowo uregulowanej sytuacji prawnej w latach 1919–1989*, Roczniki Nauk Prawnych 2004, t. XIV, z. 1, s. 313–352).

⁸³ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2003, s. 261.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 258; E. Waszkiewicz, *Status związku wyznaniowego...*, s. 138; M. Pietrzak, *Przełom w polskim ustawodawstwie wyznaniowym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 1990, nr 2, s. 22 i 35.

nej, co jest wyraźną analogią do statusu Kościoła katolickiego w tym zakresie. Pewne odrębności można odnaleźć jedynie w przypadku tych Kościołów, których aktualny status prawny został uregulowany jeszcze w okresie międzywojennym. W przypadku tych Kościołów i związków wyznaniowych występuje jedynie ustawowy tryb uzyskiwania osobowości prawnej, a struktura ich organów jest niezbyt rozbudowana. W przypadku Muzułmańskiego Związku Religijnego i Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego osobowość prawną mają jedynie związki jako całość oraz ich gminy; jeszcze skromniej jest w przypadku Karaimskiego Związku Religijnego, gdzie osobowość prawną ma jedynie związek jako całość.

Równolegle funkcjonują również w polskim systemie prawnym związki wyznaniowe, których sytuacja prawna nie jest uregulowana w żadnej ustawie odrębnej. Tego rodzaju podmiotów dotyczą przepisy art. 30–38 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Ustawodawca przewidział tu specyficzny, odmienny od omówionych tryb uznawania osobowości prawnej przez rejestrację. Prowadzenie odpowiedniego rejestru Kościołów i związków wyznaniowych pozostaje w kompetencji ministra właściwego do spraw religijnych⁸⁵. Celem dokonania rejestracji należy złożyć deklarację o utworzeniu Kościoła lub innego związku wyznaniowego i wniosek o wpis, przy czym podmiotem wnioskującym może być grupa co najmniej stu obywateli polskich⁸⁶ mających pełną zdolność do czynności prawnych. W przypadku kompletności i prawidłowości wniosku minister wydaje decyzję o wpisie. Z chwilą wpisu do rejestru osobowość prawną uzyskuje Kościół lub inny związek wyznaniowy jako całość, a także jego jednostki organizacyjne, zakony i diakonaty, pod warunkiem określenia w załączonym do wniosku o wpis do rejestru statucie takiego Kościoła lub związku ich nazwy, terenu działania, siedziby, zakresu uprawnień, zasad tworzenia, znoszenia i przekształcania tych jednostek, ich organów, zakresu kompetencji, trybu podejmowania decyzji, sposobu powoływania i odwoływania tych organów, sposobu re-

⁸⁵ Na podstawie art. 37 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji (jako minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych) wydał w dniu 31 marca 1999 r. rozporządzenie w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (Dz.U. z 1999 r. Nr 38, poz. 374), szczegółowo normujące postępowanie o wpis do tego rejestru oraz sposób jego prowadzenia. Rejestr ten składa się z dwóch działów: A – obejmującego wpisy Kościołów i innych związków wyznaniowych i B – dotyczącego organizacji międzykościelnych. W momencie pisania artykułu w maju 2007 r. rejestr A obejmuje 148 Kościołów i innych związków wyznaniowych, natomiast rejestr B zaledwie pięć podmiotów (dane za: www.mswia.gov.pl).

⁸⁶ Wymóg wskazanego stuosobowego członkostwa (podniesiony z początkowo wymaganych przez ustawę 15 osób) wraz z zastosowaniem zaostrzonych wymogów formalnych co do statutu rejestrowanego związku religijnego, żądanie notarialnie poświadczonych podpisów przy składaniu wniosku rejestracyjnego oraz konieczność podania informacji o dotychczasowych formach życia religijnego uznawane są za ważki (aczkolwiek nierozwiązujący problemu) krok ustawodawcy polskiego na polu walki z rozprzestrzenianiem się sekt religijnych (tak: E. Guzik, *Prawne aspekty działalności sekt religijnych w Polsce*, Państwo i Prawo 2000, z. 3, s. 54).

prezentowania na zewnątrz oraz zaciągania zobowiązań majątkowych, a także przeznaczenie majątku pozostałego po zakończeniu likwidacji osoby prawnej Kościoła lub innego związku wyznaniowego. Analogiczny tryb rejestracyjny obowiązuje przy uzyskiwaniu osobowości prawnej krajowych organizacji międzykościelnych, z tą różnicą, że tu załączona do wniosku o wpis deklaracja powinna być sygnowana przez władze co najmniej dwóch działających w Rzeczypospolitej Polskiej kościołów lub innych związków wyznaniowych.

W świetle przedstawionych rozważań stwierdzić można, że współczesne polskie ustawodawstwo wyznaniowe tworzy dość skomplikowany system o wielostopniowej strukturze, na który składają się regulacje konstytucyjne, a także przepisy ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, ustaw indywidualnych odnoszących się do sytuacji poszczególnych Kościołów i innych związków wyznaniowych funkcjonujących w Polsce, rozporządzeń ministerialnych, a także – w przypadku Kościoła katolickiego – umowy międzynarodowej w postaci konkordatu. Wszystkie te regulacje tworzą skomplikowaną mozaikę prawną, wymagającą łącznego ich rozpatrywania celem uzyskania pełnego obrazu sytuacji prawnej kościelnych osób prawnych. Unormowaniu takiemu stawiany jest w literaturze przedmiotu zarzut niepotrzebnie nadmiernej jurydyzacji stosunków wyznaniowych oraz braku w nich wyraźnie zaznaczającej się idei przewodniej⁸⁷. Wydaje się jednak, że jest to zarzut zbyt daleko idący, albowiem właściwie wszystkie funkcjonujące obecnie w naszym kraju Kościoły i związki wyznaniowe ze względu na kryterium regulacji prawnej ich statusu połączyć można w dwie wyraźnie się zaznaczające grupy – te, których sytuacja prawna jest regulowana w drodze odrębnej ustawy (a w przypadku Kościoła katolickiego także umowy międzynarodowej w postaci konkordatu), oraz te, które podlegają wpisowi do rejestru Kościołów i związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Obydwie te grupy przejawiają przy tym wiele elementów wspólnych, w tym w zakresie funkcjonowania, statusu prawnego, przekształcania czy likwidacji tworzonych w ich ramach wyznaniowych osób prawnych, a odmienności w zakresie rozwiązań natury formalnoprawnej (na przykład to, że w obrębie pierwszej kategorii celem uzyskania przymiotu osobowości prawnej jest wymagane jedynie powiadomienie kompetentnego organu administracji publicznej, podczas gdy w przypadku drugiej z wyodrębnionych grup zastrzeżono wymóg rejestracji) uznać należy za drugorzędne. Istotne jest – moim zdaniem – to, że wszystkie te szczegółowo omówione uregulowania prawne mają za zadanie realizację właściwie jednej idei nadrzędnej, a mianowicie ustanowionej w art. 25 ust. 1 obowiązującej Konstytucji zasady równouprawnienia Kościołów i związków wyznaniowych, której wdrożenie w życie chociażby bez minimalnej ingerencji ze strony władz państwowych byłoby niemożliwe do przeprowadzenia.

⁸⁷ M. Pietrzak, *Przełom w polskim ustawodawstwie...*, s. 13–14.